

УДК: 332.12:338.432

Жураківський Є.С., аспірант

Козловський С.В., д.е.н., професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса

КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

У даній статті проведено дослідження теоретико-методологічних підходів до класифікації ризиків економічної безпеки аграрної галузі України. Встановлено ризики та загрози економічній безпеці аграрної галузі України. Визначено специфічні загрози економічній безпеці аграрної галузі та заходи щодо зниження ризику цих загроз. Запропоновано класифікацію загроз економічній безпеці аграрної галузі.

Ключові слова: економічна безпека, аграрна галузь, ризик, загрози, інституційні трансформації, децентралізація.

Жураковский Е.С., Козловский С.В.

КЛАССИФИКАЦИЯ РИСКОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

В данной статье проведено исследование теоретико-методологических подходов к классификации рисков экономической безопасности аграрной отрасли Украины. Установлено риски и угрозы экономической безопасности аграрной отрасли Украины. Определены специфические угрозы экономической безопасности аграрной отрасли и меры по снижению риска от этих угроз. Предложено классификацию угроз экономической безопасности аграрной отрасли.

Ключевые слова: экономическая безопасность, аграрная отрасль, риск, институциональные трансформации, децентрализация.

Zhurakivskiy E.S., Kozlovskiy S.V.

CLASSIFICATION OF RISKS FOR ECONOMIC SAFETY OF AGRICULTURAL INDUSTRY OF UKRAINE

This article studied the theoretical and methodological approaches to the systematization of risks and threats to the economic security of agrarian sector of Ukraine. Found risks and threats to the economic security of agrarian sector of Ukraine. Specific threats to the economic security of the agricultural sector and measures to reduce the risk of these threats. The classification of threats to the economic security of the agricultural sector.

Keywords: economic security, agricultural sector, risk, threat, institutional transformation, decentralization.

Постановка проблеми. Аграрна галузь є однією з основних галузей економіки України, оскільки виробництво продуктів харчування – перша умова життя населення країни. Водночас аграрна галузь є сировинною базою легкої та харчової промисловості. Попит на сільськогосподарську продукцію постійно зростає, оскільки збільшується кількість населення, особливо міського. У сільському господарстві, як і в інших галузях суспільного виробництва, відбувається постійний розвиток і вдосконалення продуктивних сил, і на цій основі зростає ефективність сільськогосподарського виробництва, що дає змогу з меншою кількістю робочої сили виробляти більше продукції. Проте вітчизняні підприємства часто збільшують обсяги виробництва аграрної продукції екстенсивними методами, використовуючи застарілі технології й устаткування [1]. Особливо слід виокреслити проблеми, з якими стикнулася аграрна галузь після 2014 року у зв'язку з підписанням Україною угоди про створення зони

вільної торгівлі з Європейським Союзом. Ці проблеми полягають у необхідності якнайшвидшої модернізації виробництва сільськогосподарської продукції відповідно до вимог ЄС, а також забезпечення відповідності якості аграрної продукції міжнародним стандартам ISO 2000 [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, проблеми досягнення економічної безпеки держави, регіонів, окремих галузей економіки, а також дослідження питань, пов'язаних з цією проблемою, відображені в наукових працях багатьох зарубіжних та вітчизняних: Л. Абалкіна, Дж. Барбера, Л. Біркена, І. Бінька, О. Барановського, З. Варналія, О. Власюка, В. Воротіна, А. Гальчинського, В. Геєця, В. Горбуліна, К. Гудвіла, К. Девіса, О. Ємельянова, М. Єрмошенка, А. Качинського, Г. Калетніка, А. Козаченко, Р. Леонарда, Ю. Лисенка, Т. Лоурі, І. Мазура, О. Макара, А. Мокія, В. Мунтіяна, Г. Пастернак-Таранушенка, В. Предборського, Д. Прейгера, У. Семюелса, О. Скидана, А. Сухорукова, О. Черняка, Л. Шевченко, В. Шлемко, А. Штангрета та ін. Наукові праці зазначених вчених мають велику наукову і практичну значимість, вони сформували методологічну основу даної проблеми і у своїй сукупності створили надійну теоретичну базу для подальших досліджень. Разом з тим, ще не всі проблеми розв'язані повною мірою.

Мета дослідження. Мета даної роботи полягає у теоретичному дослідженні та класифікації ризиків забезпечення економічної безпеки аграрної галузі України.

Основні результати дослідження. Забезпечення економічної безпеки АПК – це постійний циклічний процес, під час якого реалізується система різноспрямованих заходів. З одного боку, це заходи, спрямовані на підвищення фінансової стійкості, ліквідності, конкурентоспроможності аграрних підприємств та створення сприятливих можливостей для забезпечення економічних переваг аграрного виробництва. З іншого боку, це заходи, що повинні позитивно впливати на рівень та умови життя населення, яке безпосередньо зайнято в аграрному виробництві, на жителів прилеглих територій та на стан навколишнього середовища.

Як відомо, загрозою економічній безпеці аграрної галузі є визнане світовою практикою падіння обсягу виробництва валової продукції сільського господарства відносно базового періоду більше, ніж на 30-40 %. У 2013 р. зміна обсягу валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств порівняно з 2012 роком, визначеного за базовий, становило 29,5%, у 2014 році порівняно з базовим 2012 роком 34,8%, у 2015 році порівняно з базовим 2012 роком 22,9%; у 2016 році порівняно з базовим 2012 роком 38% (див. табл. 1), що свідчить про те, що аграрна галузь України знаходиться у стані розвитку і говорити про погіршення основного економічного показника її діяльності немає достатніх підстав [3].

Разом з тим, значний інтерес викликає вивчення питання про темпи зростання аграрної галузі, оскільки невисокі темпи її зростання можуть свідчити про наявність впливу певних негативних факторів, що у свою чергу, може поставити під загрозу забезпечення економічної безпеки всієї аграрної галузі.

Показник економічної безпеки аграрної галузі – це кількісна або якісна характеристика стану агропромислового комплексу, що дозволяє оцінити його економічну стійкість, можливості для розширеного відтворення виробництва аграрної продукції і забезпечення продовольчої безпеки країни.

Виходячи з даного визначення, визначимо основні види ризиків та внутрішні і зовнішні загрози для економічної безпеки АПК України. Види ризиків та їх характеристики наведено в табл. 2 [4]. Перераховані ризики можуть створювати потенційні загрози економічній безпеці АПК та національній безпеці країни.

Таблиця 1

**Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства
(у порівнянних цінах 2012 р., млрд. грн.) в Україні**

Роки	Всі категорії господарств			У тому числі:						Відхилення до 2012 р.	
				сільськогосподарські підприємства			господарства населення				
	валова продукція	з неї:		валова продукція	з неї:		валова продукція	з неї:			
		рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво		
2012	216,6	145,8	70,7	110,1	80,5	29,6	106,5	65,4	41,1	+/-	%
2013	246,1	172,1	74,0	133,7	101,2	32,4	112,4	70,8	41,6	29,5	13,6
2014*	251,4	177,7	73,7	139,1	105,5	33,5	112,4	72,2	40,2	34,8	16,1
2015*	239,5	168,4	71,0	131,9	99,58	32,3	107,5	68,8	38,7	22,9	10,6
2016*	254,6	185,0	69,6	145,1	113,4	31,7	109,5	71,6	37,9	38	17,5

Таблиця 2

Ризики економічної безпеки АПК України

Види ризиків	Характеристика ризику
Технологічні ризики	Розглядають можливість негативного впливу матеріально-технічної бази АПК на якість і конкурентоспроможність продукції, на формування системи управління якістю з точки зору вимог до безпеки вироблених продуктів.
Екологічні ризики	Дають можливість оцінити ймовірність втрати доходу за рахунок впливу екологічних факторів на безпеку аграрної продукції.
Соціальні ризики	Являють собою ймовірність отримання збитків від фінансової діяльності внаслідок низького рівня розвитку сільської інфраструктури (відсутність газифікації, дитячих дошкільних закладів, закладів охорони здоров'я, середніх навчальних закладів, житла) та деградації людського потенціалу (низький рівень освіти населення, умінь, навичок, відсутність здатності до праці і т.ін.).
Агроекологічні ризики	Оцінюють ймовірність отримання збитку в результаті несприятливих природно-кліматичних умов на окремо взятій території.
Фінансово-економічні ризики	Це ймовірність зниження доходу внаслідок відсутності доступності до кредитних ресурсів, високого рівня корупції при розподілі фінансових ресурсів на виконання різного роду програм, спрямованих на забезпечення стійкості АПК, відсутності податкових пільг, підвищення податкового тягаря, низьку зацікавленість місцевої влади в реалізації механізмів державно-приватного партнерства.
Виробничі ризики	Характеризують ймовірність втрати частини виробленої продукції внаслідок її псування; не дотримання ефекту масштабу виробництва, а також через неможливість забезпечити достатній рівень виробництва найважливіших видів продуктів
Політично-військові ризики	Являють собою ризики, пов'язані зі змінами в правовому полі держави, а також ризики, пов'язані з військовими діями на території держави або в безпосередній близькості від неї

Аналіз існуючої системи економічних взаємовідносин в АПК України показує, що ці відносини ще не забезпечують повною мірою економічну безпеку аграрної галузі, оскільки суттєво не зменшують потенційні загрози, що існують в даний час в країні. Окрім того, все ще не розроблений чіткий механізм управління ризиками, значною є корупційна складова при просуванні аграрної продукції від товаровиробника до споживача, а також при розподілі фінансових ресурсів як елемента державної підтримки аграрного виробництва тощо. Можливі зовнішні та внутрішні загрози економічній безпеці аграрній галузі України представлені нами на рис. 1.

Рис. 1. Загрози економічній безпеці аграрної галузі

Ще одним важливим питанням забезпечення економічної безпеки є виявлення не тільки потенційних і реальних загроз, а й розробка класифікації цих загроз. У зв'язку з цим, нами пропонується класифікувати загрози та такими ознаками:

- за джерелом виникнення (внутрішні та зовнішні);
- за ступенем сформованості (реальні та потенційні);
- за характером виникнення (соціальні, природні, антропогенні);
- за характером вияву (безпосередні та опосередковані);
- за характером реалізації (цілеспрямовані та стихійні (випадкові));
- за тривалістю (поточні (спорадичні і регулярні) і довгострокові);
- за сферами вияву (політичні, соціальні, економічні, екологічні і т.д.);
- за рівнем суб'єктивних оцінок (несвідомі, уявні, завищені, адекватні, занижені).

На відміну від загальних загроз, властивих підприємствам всіх галузей економіки України, в агропромисловій галузі є свої специфічні загрози, які можна згрупувати за певними ознаками, запропонованими А.Г. Светлаковим [5], а також запропонувати заходи щодо їх зменшення або повного усунення – табл. 3.

Таблиця 3

Специфічні загрози економічній безпеці аграрної галузі та заходи щодо зменшення ризику цих загроз

Загрози	Заходи
Не використання земельних угідь	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення сучасної матеріально-технічної бази. 2. Цільові державні вкладення для підвищення родючості ґрунтів. 3. Передача земель підприємств-банкротів ефективним власникам на умовах викупу, оренди тощо. 4. Виконання програми стимулювання з освоєння перелогових земель.
Втрати при збиранні врожаю	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дотримання термінів збирання врожаю. 2. Удосконалення технології аграрних робіт.
Втрати при транспортуванні продукції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Удосконалення обліку і контролю. Наявність вагового господарства. 2. Забезпечення охорони вантажів. 3. Герметизація кузову автомашин.
Скорочення поголів'я худоби та птиці	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення господарств комбікормами, технологічним обладнанням, матеріальними ресурсами. 2. Оптимізація кормового раціону. 3. Поліпшення ветеринарного обслуговування, своєчасні щеплення тварин. 4. Поліпшення системи утримання худоби та догляду за тваринами.
Низька якість продукції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дотримання прогресивних агротехнічних прийомів. 2. Матеріальне стимулювання якості праці і продукції. 3. Удосконалення технології аграрних робіт. 4. Контроль за якістю продукції.
Втрата і псування при зберіганні сільськогосподарської продукції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення на території регіону ринкової інфраструктури, в тому числі системи оптових продовольчих ринків, оптових баз, забезпечених необхідним обладнанням для зберігання сільськогосподарської продукції. 2. Механізація та автоматизація робіт. 3. Дотримання мікроклімату в сховищах.

Продовження таблиці 3

Втрати від диспаритету цін	<ol style="list-style-type: none"> 1. Державний контроль за цінами. Удосконалення системи ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. 2. Державна підтримка аграрних товаровиробників. 3. Створення агрофірм і холдингових компаній.
Використання приватними господарствами сільськогосподарської техніки та транспорту державних підприємств без оплати послуг	<ol style="list-style-type: none"> 1. Удосконалення системи контролю та обліку продукції. 2. Здійснення заходів адміністративного втручання з метою захисту виробників аграрної продукції. 3. Створення сільськогосподарських територіальних кооперативів. 4. Впровадження в діяльність аграрних підприємств госпрозрахункових та комерційних відносин.

Як видно із систематизації даних, наведених в табл. 3, загрози економічній безпеці аграрної галузі досить різноманітні і мають складну структуру. Тому стійкість і економічна безпека аграрної галузі як системи можуть бути забезпечені як за рахунок підвищення якісного стану складових національної безпеки держави [6], так і за рахунок зменшення впливу факторів, які безпосередньо та опосередковано створюють загрози економічній безпеці аграрної галузі.

Таким чином можна стверджувати, що економічна безпека аграрної галузі країни – це стійка система економічних взаємовідносин між суб'єктами аграрного виробництва з приводу забезпечення аграрної галузі сучасними засобами виробництва, спроможними ефективно організувати відтворювальні процеси з метою задоволення зростаючих потреб населення в продовольстві, забезпечення конкурентних переваг країни на світовому агропродовольчому ринку, збільшення обсягів експорту аграрної продукції тощо.

Сьогодні економічна безпека аграрної галузі регіону може бути охарактеризована багатьма кількісними та якісними показниками. Наприклад:

- повною окупністю витрат на виробництво і реалізацію аграрної продукції;
- забезпеченням фінансової стійкості і платоспроможності підприємств АПК;
- ефективністю використання інноваційного та інвестиційного потенціалу аграрної галузі;
- достатнім забезпеченням населення продовольством належної якості відповідно до рекомендованих норм харчування та показників безпеки;
- кількістю виробленої продукції, яка перевищує потреби населення регіону, що дозволяє не тільки забезпечувати продовольством населення інших регіонів країни, але і здійснювати експорт даної продукції тощо [7].

Економічна безпека аграрної галузі регіону виявляється також у створенні такої системи виробничо-економічних відносин між сферами АПК, яка згладжує наслідки диспаритету цін, сприяє зниженню безробіття в сільській місцевості та розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, приводить до зменшення розміру кредиторської та дебіторської заборгованостей, приваблює інвесторів, максимально використовує інноваційний підхід при виробництві аграрної продукції, що дозволяє забезпечити незалежність регіону в забезпеченні його продовольством і здійснювати активну зовнішньоекономічну діяльність у постачанні продукції на експорт [7].

Формування стійкої системи економічної безпеки аграрної галузі, у свою чергу, неможливо без забезпечення ефективного відтворення основного капіталу аграрної галузі, оптимального використання ресурсів і кінцевої продукції, забезпечення

фінансової стійкості та платоспроможності підприємств аграрної галузі, а також забезпечення балансу внутрішніх і зовнішніх інтересів всіх учасників агропромислового виробництва.

Об'єктами аграрної політики держави виступають: сільське господарство; виробництво агропромислової продукції; ринкова інфраструктура; система управління АПК; розміщення сільського населення; економічна безпека аграрної галузі регіону та інше.

В даний час переважна більшість економістів вважають, що основним напрямом аграрної політики держави є економічна децентралізація. Економічну децентралізацію можна трактувати як процес розподілу функцій і повноважень між центральним і регіональним рівнем управління, що відкриває перед регіонами значні можливості для реалізації власних економічних потреб за допомогою власних ресурсів, засобів і зусиль [8].

Розгляд даного питання в регіональному аспекті показує, що рівень розвитку аграрної галузі регіонів об'єктивно впливає на рівень продовольчої безпеки всієї держави, оскільки регіони індустріального, видобувного та постіндустріального типів часто не в змозі самостійно постою мірою забезпечувати своє населення необхідними і достатніми видами продовольства. Тому, при дослідженні проблем забезпечення економічної безпеки аграрних регіонів необхідно враховувати не тільки поточний стан розвитку галузей АПК регіону та його інфраструктуру, а й ресурсний потенціал регіону та ефективність його використання. Для цього потрібна адекватна оцінка можливих загроз аграрному сектору економіки регіонів та можливих потенційних наслідків від впливу цих загроз та стан економічної безпеки регіону.

На основі проведених досліджень нами запропонована класифікація загроз економічній безпеці аграрної галузі регіонів, яка поділяє всі основні загрози на дві великі групи: зовнішні (зовнішньодержавні, внутрішньодержавні, міжрегіональні) і внутрішні (інституціональні, економічні, соціальні, інфраструктурні) [9,10,11,12,13].

Запропонована класифікація загроз економічній безпеці аграрної галузі свідчить про необхідність, по-перше, розробки ефективної методики оцінювання стану і рівня економічної безпеки аграрної галузі, яка б дозволила достовірно визначити загальний стан та рівень економічної безпеки та оцінити рівень захищеності аграрної галузі регіону від загроз, що мають місце на агроринку даного регіону, по-друге, розробки та впровадження сучасних методів та механізмів зменшення та/або усунення виявлених загроз; по третє, впровадження ефективної системи управління аграрною галуззю регіону та стимулювання її розвитку.

Таким чином, сутність поняття «економічна безпека аграрної галузі» можна охарактеризувати як сукупність економічних відносин економічних агентів і їх інтересів, яка забезпечує цілісність і стійкість аграрної галузі до потенційних загроз і є спроможною зменшити (або усунути) дестабілізуючі фактори чи трансформувати їх у конкурентні переваги з метою досягнення продовольчої безпеки держави [14].

Висновки. Ризики економічній безпеці аграрної галузі можна класифікувати на зовнішні (зовнішньодержавні, внутрішньодержавні, міжрегіональні) і внутрішні (інституціональні, економічні, соціальні, інфраструктурні). Запропонована класифікація загроз економічній безпеці аграрної галузі свідчить про необхідність, по-перше, розробки ефективної методики оцінювання стану і рівня економічної безпеки аграрної галузі, яка б дозволила достовірно визначити загальний стан та рівень економічної безпеки та оцінити рівень захищеності аграрної галузі регіону від загроз, що мають місце на агроринку, по-друге, розробки та впровадження сучасних методів та механізмів

зменшення та/або усунення виявлених загроз; по третє, впровадження ефективної системи управління аграрною галуззю регіону та стимулювання її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жмуденко В.О. Формування економічної безпеки аграрної сфери на регіональному рівні: дис. канд. екон. наук: 08.00.03 / В.О. Жмуденко ; М-во аграр. політики України. Уманськ. нац. ун-т. сад.-ва. – Полтава, 2012. – 221 с.
2. Козловський С.В. Стійкість розвитку аграрної галузі регіону як чинник економічного зростання України / С.В. Козловський, В.О. Козловський, О.М. Бурлака // Економіка України. – 2014. – № 9. – С.59-73.
3. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
4. Kozlovskiy Serhii The sustainability of agricultural sphere of the region as a factor in the economic development of Ukraine / S. Kozlovskiy, R. Grinyk, O.Pidvalna // Regional Innovations (France). – 2015. – №1. - P. 22-31.
5. Светлаков А.Г. Стратегия экономической безопасности регионального агропромышленного комплекса: теория, методология и практика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Екатеринбург, 2007.
6. Козловський С.В. Управління стійкістю макроекономічної системи України з використанням інноваційних технологій моделювання / С.В. Козловський // Економічні науки : зб. наук. праць Вінн. нац. аграр. ун-ту. – 2010. – Вип. 3. – С. 44–63
7. Козловський С.В. Стратегічне управління розвитком регіональних економічних систем / С.В. Козловський // Економіка України. – 2011. – № 4. – С.28-38.
8. Мазур А. Г. Управління регіональними інвестиційними процесами в агропромисловому комплексі : [моногр.] / Мазур А. Г., Козловський С. В., Герасименко Ю. В. – Вінниця : Глобус-Прес, 2008. – 208 с.
9. Моисеев П.С. Применение комплексного подхода к обеспечению функционирования рынка сельскохозяйственной продукции региона / П.С. Моисеев // Новая модель экономики России: условия и основные направления инновационного развития: монография (по материалам всероссийской научно-практической конференции (18-19 октября 2011 г. СПб). – М: Тамбов: Изд-во ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2012. – 511 с.
10. Козловський С.В. Сучасні підходи до стратегічного управління регіональною соціально-економічною системою / С.В. Козловський // Економіка розвитку. – 2010. – № 1 (53). – С. 18–22.
11. Козловський С.В. Типологія моделей розвитку сучасних економічних систем / С.В. Козловський // Економічна теорія. – 2009. – № 4. – С.5–15.
12. Козловський С.В. Стратегічне управління розвитком регіональних економічних систем [Електронний ресурс] / С.В. Козловський // Електронне фахове видання «Ефективна економіка». – 2010. – № 9. – Режим доступу до журн. : <http://www.economy.nauka.com.ua/>
13. Козловський С.В. Стратегічний аналіз розвитку регіональних економічних систем [Електронний ресурс] / С.В. Козловський // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2010. – № 4. – Режим доступу до журн. : <http://www.economy.nauka.com.ua/>
14. Жураківський Є. С. Систематизація ризиків та загроз економічній безпеці аграрної галузі України / Є. С. Жураківський // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 12. – С. 39-43.